

Les normes d'ús interpersonal a la Catalunya de començament del segle XXI

Emili Boix
Universitat de Barcelona

La norma tradicional de convergència al castellà

A llarg del segle XX una norma d'ús lingüístic ha predominat en les relacions entre castellans i catalans. En l'ús quotidià fins fa poc era freqüent anomenar aquests dos grups *catalans* o *castellans*, però no sabem si encara es manté aquesta distinció, que no té un significat políticoadministratiu, sinó d'adscripció etnolingüística (el català o castellà seria la llengua amb la qual s'identifica més l'individu i la llengua que emprava més normalment i habitual en la vida social). A l'*EULC 2003* (Torres, 2005), es proposa el terme de catalanòfon o castellanòfon per als qui s'identifiquen amb una o altra llengua. Evidentment es poden fer altres distincions com: entre els qui usen sobretot una o altra llengua (criteri de major ús) o entre els que en tenen major o menor competència lingüística. Som conscients que aquestes diferents etiquetes terminològiques no coincideixen necessàriament (per exemple, hi ha més catalanòfons —gent identificada amb el català— que no pas gent amb el català com a primera llengua), però el nucli de l'anàlisi que segueix continua essent vàlid.

Aquesta norma dominant és la norma de subordinació al castellà, que consisteix en la convergència envers l'interlocutor castellà o no català per part

d'un català, quan l'interlocutor català percep que l'altre o els altres no són del seu grup lingüístic o etnolingüístic. Un sol senyal de no pertinença al grup (un domini incomplet del català o un senyal de sordesa, per exemple) basten per a desencadenar el canvi de llengua, el qual esdevé un mecanisme de vigilància de les anomenades fronteres etnolingüístiques (Barth, 1969; Woolard, 1983). No hi hauria períodes transitoris en l'aprenentatge del català: es passaria de no saber-ne gens a saber-ne molt, com un nadiu. La vigència d'aquesta norma explica que diferents manuals per a l'aprenentatge del català incloguin en la llista de frases que ha de practicar l'estudiant la següent: «Si us plau, o per favor, parli'm en català», enunciat que seria impossible en un manual de conversa de llengües dominants com l'anglès o el castellà. Aquestes normes d'etiqueta lingüística, per tant, faciliten la comunicació, però fan més difícil que els parlants del castellà esdevinguin bilingües actius, perquè no tenen necessitat de parlar català (Calsamiglia i Tuson, 1984).

Convergència i *divergència* són dos conceptes provinents de l'escola de psicologia social del llenguatge encapçalada per Howard Giles (Giles i Johnson, 1981; Genesee, 1982; Street i Giles, 1982, i Boix, 1990 i 1993). Ambdós comportaments poden ser tant verbals com no verbals: hom pot allunyar-se o apropar-se a un interlocutor en la distància observada, en el tema triat, en la velocitat en la parla, en els moviments dels ulls i del cos, en la coordinació dels torns de parla —mitjançant els encavalcaments i les interrupcions— de tal manera que aquests comportaments poden no ser paral·lels. Justament els qui divergeixen del castellà, i així trenquen la norma social, poden (intentar) minimitzar la falta social tot convergint en altres paràmetres. Aquesta norma ha estat profundament apresada, somatitzada fins al punt que és un veritable *habitus* en la terminologia de Bourdieu, un pòsit estructurat i estructurador provinent de períodes d'imposició de la llengua castellana, que predisposa a percebre, apreciar i a actuar de determinada manera en aquestes relacions intergrupals. Aquesta norma és una guia d'acció, profundament interioritzada: a l'àrea de Barcelona molts catalans per sistema empenen el castellà amb treballadors de serveis, els quals certament són majoritàriament de parla castellana, però no per això impossibilitats d'entendre i aprendre el català. Aquesta norma, tanmateix, no exclou del tot l'ús del català: en un grup lingüísticament mixt, els catalans continuarien emprant el català entre ells en presència dels castellans, de manera que es pressuposa un cert bilingüisme passiu per part d'aquests castellans. Aquestes normes d'ús són considerades de mala educació pels castellanoparlants de fora del domini lingüístic que no entenen el català. Diferents autors, des de l'inici de la democràcia, han deixat acta del domini i persistència d'aquesta norma d'ús: Calsamiglia i Tuson (1980), Woolard (1983), Boix (1990), Nussbaum (1990), Vila Moreno (1996) i Galindo (2006). Algunes dades recents (2007), recollides a partir de quaranta qüestionaris a estudiants de filologia catalana de la Universitat de Barcelona, presumiblement més propensos a l'ús del català, mostren un manteniment de la norma d'ús favorable a la llengua castellana. La incomoditat que proclamen sentir en mantenir el català assenyala la vigència de la norma: (1) «Trobo (divergir del castellà) una situa-

ció bastant tensa i gairebé sempre acabo girant de llengua». (2) «Sempre parlo en la llengua en què em parlen». Un tercer (3) insinua que intenta mantenir el català, però «acabo parlant castellà per esgotament». Un quart (4) assenyalava l'altre comportament, que cal explicar, el del castellanoparlant: «El castellà no baixa del burro».

A l'informant FG, un membre castellà d'una parella (i família) lingüísticament mixta, en explicar les seves tries de llengua, ni se li acut que ell podria convergir al català: el pes de l'adaptació normalment recau en el català:

FG (cast. 1), ajudant informàtic del Guinardó (Barcelona), de 30 anys, amb una filla de tres anys (1999). «Yo normalmente no hablaba catalán, bueno, alguna vez [...] lo que pasa es que a ella [la seva dona] le cuesta mucho oírme en catalán, no está acostumbrada a contestarme en catalán y entonces lo que sí que: bueno, si ya nació la cría y tienen que aprender catalán y castellano, pues que aprenda catalán y castellano.»

Observem que FG traspassa la responsabilitat al cònjuge català: «le cuesta mucho oírme en catalán». Però té una part de raó: molts catalans no toleren un català incomplet, mal parlat. Finalment, he observat recentment que il·lustres figures de la filologia catalana també tenen interioritzada la norma d'adaptació: usen el castellà per encarregar plats a un cambrer en un restaurant del centre de Barcelona, tot i que els menús són íntegrament en català (novembre 2007).

Alguns estudiants manifestaren mantenir el català (mútua divergència o bilingüisme passiu) sobretot en interaccions breus (converses o intercanvis amb caixers, empleats, vianants, botiguers, per exemple) i, molt menys sovint, en interaccions llargues i complexes on interessa assolir un objectiu comunicatiu ben específic. La divergència del castellà és més probable en aquells parlants catalans que viuen en xarxes també molt catalanes. Es tractaria dels que més endavant anomenem *mantenedors*. Dins d'aquest univers català, trobem encara restes del món monolingüe català: una dona de vuitanta-set anys, d'un poblet del Berguedà, que sols veu TV3, analfabeta i que manté el català en converses intergrupals. La norma favorable al castellà és potent i puixant. Àngel Colom, quan era dirigent d'Esquerra Republicana de Catalunya, en la segona meitat dels noranta, i feia campanya electoral a la primera fàbrica catalana, la de la SEAT-Volkswagen, emprava el castellà. En conjunt, trobem que els castellans es mantenen en la seva llengua (són impermeables al català; vegeu més endavant) i els catalans que ho intenten no tenen prou automatitzada la divergència del castellà: alguns assenyalen que quan divergeixen estan més atents a la funció fàtica, al canal, que no pas a la funció referencial del missatge, «estan més pel com ho fan, que no pas pel que fan», com si anessin a IKEA i, en lloc de preocupar-se per la mida, forma i color de les prestatgeries, s'interessessin sobretot pels llibres en suec que hi ha entaforats decorativament en aquestes prestatgeries.

Cal, finalment, deixar clar que en les converses intergrupals hi ha més possibilitats que no pas sols els dos pols antagònics: triar una llengua o triar-ne una altra. D'una banda, com acabem d'assenyalar, hi ha tota una panòplia de recursos per a compensar en un nivell (la

gesticulació, la simplificació com en els casos del *foreigner talk* i del *baby talk*), la tria d'una llengua en un altre nivell... Així es pot triar un lèxic més semblant al castellà, parlant més a poc a poc i acompanyant amb la gesticulació. D'altra banda, es pot alternar l'ús d'una o altra llengua en diferents graus, mostrant un lligam positiu amb les dues llengües en contacte. Seria, doncs, el cas del *crossing* que va estudiar Rampton (1995) entre adolescents asiàtics a Anglaterra. També seria el cas de les alternances emprades per Eugenio com a recurs còmic, mitjançant el recurs a l'ambivalència entre les dues llengües en contacte (Woolard, 1990).

També en les pàgines esportives dels diaris trobem, a vegades menys emmascarades que en les pàgines de política on cal respectar amb més cura el llenguatge políticament correcte, la plasmació de la norma. D'una banda, José Antonio Camacho, exentrenador del CE Espanyol i de la Selecció Espanyola de Futbol, afirmà taxativament en una roda de premsa que tingué lloc a Barcelona, tot exigint que se li preguntés en castellà: «Hablemos normal». I un homònim, en aquest cas holandès, també exjugador i exentrenador, Johan Cruyff es despatxava amb un «no hace falta», al·ludint a l'aprenentatge del català (citats per Quim Monzó a «Quan fou mort el combregaren», *El tema del tema*, 2003, 205).

Davant d'aquest domini de la norma convergent al castellà, la majoria de mitjans de comunicació públics catalans (caldría també examinar-ne els privats) practiquen el bilingüisme passiu, si el convidat o participant entén la llengua catalana.

El context social de les normes d'ús lingüístic

Hi ha, doncs, asimetria en les normes d'ús (es convergeix més cap al castellà que no pas cap al català), de bon començament, perquè la competència lingüística de partida també és desigual. Vila Pujol (2007), en un examen recent sobre la situació del castellà a Catalunya, feia constar la forta vitalitat etnolingüística de la llengua castellana.

L'*Enquesta sobre els Usos Lingüístics a Catalunya (EULC)*, a Torres, 2005) assenyalava que un 50 % de la població tenia el català com a llengua habitual. Els autors d'aquest informe elaboraren una suggeridora tipologia de la població, segons els seus comportaments lingüístics. Hi hauria dos sectors de població extrems o oposats. D'una banda, hi hauria castellanoparlants *distants* (un 23 %), caracteritzats per ser molt impermeables al català, pertànyer a sectors populars metropolitans, a elits europees residents a Catalunya o a les noves migracions. Aquest segment de població probablement tindria molt poc contacte tant amb xarxes de relació, com amb mitjans de comunicació en català. D'altra banda, en el pol contrari se situen els catalanoparlants anomenats *mantenedors* (un 23 % també), que usen normalment el català i asseguren mantenir aquesta llengua en les relacions intergrupals. Aquest sector és el que practicaria el bilingüisme passiu. Entremig d'aquests dos pols, els autors distingeixen tres sec-

tors de població més: en primer lloc, els *ocasionals* (11 %), castellanoparlants que sols en comptades ocasions emprarien el català; en segon lloc, els *alternadors* (20 %), que passarien sovint d'una llengua a l'altra i que integrarien sobretot els bilingües familiars, que creixen molt en la població jove. Suposem que aquest grup, a cavall de dos mons lingüístics i culturals tendiria més a convergir amb la llengua de l'interlocutor, sigui quina sigui. Cal recordar que, dins dels catalanoparlants, els usuaris de fet del català, hi ha un nombre creixent de parlants que tenen el castellà com a primera llengua i hi passen amb absoluta freqüència i facilitat. Constitueixen un sector del que jo anomenava «de portes obertes» (Boix, 1990). Finalment, cal esmentar els *habituals* (24 %), que són els catalanoparlants que continuen seguint la norma de convergència al castellà.

Un altre estudi (Galindo, 2006), recollí enregistraments subreptícis a infants de primària de cinquanta-dues escoles de Catalunya. A partir d'aquesta observació, l'autora comptabilitza que el 69 % dels castellans no s'adapten a l'interlocutor català, mentre que un 31 % dels catalans no s'adapten a l'interlocutor castellà. Aquesta darrera xifra s'apropa força a la del 23 % de la població de Catalunya que també divergiria dels interlocutors castellans.

Dues recerques recents corroboren que aquesta norma tradicional d'adaptació al castellà continua vigent. En primer lloc, una recerca sobre parelles lingüísticament mixtes (Boix, 2007) recollí entrevistes a seixanta-nou cònjuges, als quals els demanà en quina llengua es relacionaven. En seixanta-set casos la llengua de relació fou el castellà, per bé que després el cònjuge catalanoparlant (i fins i tots dos) parlés en català als fills.

Intervencions sobre les normes d'ús

El Govern català intervé en els usos interpersonals. D'una banda, mitjançant les campanyes de sensibilització (Boix *et al.*, en premsa); en podem assenyalar quatre: la campanya de la *Norma* («El català és cosa de tots»), el 1981; les campanyes «Tu ets mestre» i «Tu hi guanyes», el 2003; i la campanya de la Queta («Dóna corda al català»), des del 2005. Sobretot aquesta darrera campanya dóna una imatge desinhibida de la llengua, convidant a emprar-la, tot i que sigui amb errors.

D'altra banda, el Govern intervé (més indirectament) a través dels models de comportament mostrats a les televisions públiques catalanes. En el fragment següent, de la sèrie *Vendelplà*, observem, per exemple, que els catalans continuen mantenint la seva llengua en adreçar-se a castellans. En aquest fragment, a més, el manteniment del català és particularment destacable pel tipus de fet comunicatiu que hi trobem. Es tracta d'una declaració d'amor de Paco, català, adreçada a Ruth, sud-americana. Es pot suposar que, atesa la finalitat del fet comunicatiu, qui es declari voldria divergir al mínim possible, però no és així: Paco, català, divergeix lingüísticament i trenca la norma habitual.

Ventdelplà (TV3, 2007):

PACO (català): Podem parlar un moment?

RUTH (sud-americana): ¡Otra vez Paco! Tengo que acabar de limpiar la cocina.

PACO: Només és un moment.

RUTH: Creí que ya habíamos hablado bastante esta mañana.

PACO: Doncs, mira, el més important ha quedat pendent.

RUTH: No tengo tiempo para perder charlando.

PACO: Doncs m'hauràs d'escoltar, tant sí com no.

RUTH: A ver, ¿qué pasa?

PACO: Passa que... que m'he enamorat de tu, sento per tu una cosa molt forta, una cosa que no puc controlar.

PACO: [...] si ara em decideixo a explicar-t'ho no és perquè esperi res de tu, no, no, que sé que tens una família al Perú i no tinc cap intenció de trencar-la, però necessito que entenguis els meus sentiments. Abans m'he posat a la teva vida amb l'assumpte del Montràs, perquè m'importes, m'importes moltíssim, més del que et penses, no t'ho pots arribar a imaginar. Vull que estiguis bé, que no et passi res dolent. M'entens?

RUTH: No, no entiendo por qué te atreves a decir que estás enamorado de mí. ¿Tengo que recordarte que soy una mujer casada? Tengo una familia en el Perú y un marido que me quiere.

PACO: Sí, sí. Tot això ja ho sé, i ho respecto. Només volia que tu sabessis...

RUTH: Ai no... (se'n va).

PACO: Ruth, Ruth!

Uns altres dos personatges, no catalans, també permeten exemplificar les normes d'ús lingüístic preferides pels autors de la sèrie: Marcela, d'origen murcià, treballa al bar del poble; usa el castellà sols amb el marit i amb Ruth, sud-americana, mentre que usa el català amb els clients i els fills, els quals tots se li adrecen en aquesta llengua. A Nicole, d'origen australià, tothom se li adreça en català.

A la sèrie *El cor de la ciutat* hi ha pautes de comportament similars. A l'avi Benjumea, originari d'Utrera, tots els protagonistes se li adrecen en català, mentre que ell manté el castellà. Narcís, català, se sorprèn en una ocasió d'aquest comportament; assenyala, doncs, que el comportament no marcat, normal, seria l'adaptació al castellà: «És que em fa gràcia. Vostè em parla en castellà i jo li contesto en català».

En aquestes sèries el català apareix, doncs, com a llengua comuna, pública, anònima, tal com assenyala Woolard (2005).

Línies de futur

En primer lloc, convindria saber exactament quines són les normes d'ús actuals. Cal tirar endavant la recerca etnogràfica que examini quina és la llengua de contacte preferida en espais de relació com les associacions (clubs esportius, esplais...) o les discoteques. Continua dominant aclaparadorament la norma d'adaptació al castellà? Si apareixen normes alternatives, quines són? Ús altern de llengües? Ambivalència? També convé analitzar les normes d'ús en els mitjans de comunicació, tant públics com privats.

En segon lloc, cal continuar de manera eficaç fent difusió dels argumentaris en pro del manteniment del català en presència d'interlocutors castellanoparlants. El model a seguir és el proposat per la Plataforma per la llengua en el seu volum *Què faig si...? Alguns suggeriments que poden ésser útils per afrontar situacions quotidianes pel que fa a l'ús del català*.

En tercer lloc, cal mantenir i augmentar els models d'ús lingüístic catalanitzadors en els mitjans de comunicació tant públics com privats, que ajudin a legitimar, a fer habitual, la nova norma d'ús.

I en quart lloc, convé intervenir en sectors d'atenció social (administració, sanitat, educació, serveis socials i jurídics...), perquè també esdevinguin agents catalanitzadors. Per a aconseguir-ho és imprescindible el diàleg i l'acció conjunta amb aquests sectors, per tal de fer-los adonar que la integració lingüística s'entrelliga amb la cohesió social. Altrament, l'acció per la llengua és vista com una nosa. El pensament generalitzat encara és: «Tenim tants problemes que només ens falta haver de parlar sempre en català».

Finalment, algunes qüestions pendents

1) Com incidir lingüísticament en el món del lleure? Sublimarment com en la rumba de La Pegatina, un conjunt musical de Montcada i Reixac, que en les seves cançons, fonamentalment en castellà, incorpora l'eslògan «¡Aprende el catalán!»?

2) Són possibles estratègies conversacionals afavoridores del català? Per exemple, prendre la *pole position* del català en converses mixtes entre catalans i castellans, talment com passa en les curses de cotxes. Si s'inicia una conversa en català, s'obre la possibilitat que la conversa sigui en aquesta llengua. Si no, se li tanquen del tot les portes.

3) El problema és la manca de col·loquialització dels castellans, que ni es plantegen la possibilitat d'adaptar-se al català, perquè el tenen molt poc col·loquialitzat.

4) Són percebudes com a artificials les tries de llengua catalanitzadores a *Ventdelplà* o a d'altres sèries televisives? Es dona entre sectors joves l'alternança de llengües?

Bibliografia

- BARTH, F. (ed.) (1969). *Ethnic Groups and Boundaries: the Social Organization of Culture Difference*. Londres: Allen & Unwin.
- BOIX, E. (1990). *Tria i alternança de llengües entre joves de Barcelona: normes d'ús i actituds*. Universitat de Barcelona. [Tesi doctoral]
- (1993) *Triar no és traïr. Llengua i identitat entre els joves de Barcelona*. Barcelona: Edicions 62.
- (2007) *Català o castellà amb els fills. La transmissió familiar de les llengües a Catalunya*. [Premi Jaume Camp de Sociolingüística 2007]
- BOIX, E.; MELIÀ, J.; MONTOYA, B. (en premsa). «Polítiques per a promoure el català en la comunicació oral interpersonal i per a millorar les actituds lingüístiques». A: *Language Policy in the Catalan-speaking territories*. Springer.
- CALSAMIGLIA, H.; TUSON, A. (1980). «Ús i alternança de llengües en grups de joves de Barcelona: Sant Andreu del Palomar». *Treballs de Sociolingüística Catalana*, núm. 3, p. 11-82.
- GALINDO, M. (2006). *Les llengües en joc, el joc de les llengües. L'ús interpersonal del català entre els infants i joves de Catalunya*. [Premi Jaume Camp 2006 de sociolingüística; en vies de publicació a Pagès Editors]
- GENESE, F. (1982). The Social Psychological Significance of Code Switching in Cross-Cultural Communication. *Journal of Language and Social Psychology*, núm. 1, p. 1-27.
- GILES, H.; JOHNSON, P. (1981). «The role of speech in ethnic group behaviour». A: TURNER, C.; GILES, H. (eds.). *Intergroup Behavior*. Chicago. Chicago University Press, p. 199-243.
- NUSSBAUM, L. (1990). *El contacte de llengües a la classe de francès. Una aproximació pragmàtica*. Universitat Autònoma de Barcelona. [Tesi doctoral]
- RAMPTON, B. (1995). *Crossing. Language and Ethnicity among Adolescents*. Londres: Longman.
- STREET, H. L.; GILES, H. (1982). «Speech accommodation theory: A social cognitive approach to language and speech behaviour». A: ROLOFF, M.; BERGER, C.R. (eds.) *Social cognition and communication*. Beverly Hills, CA: Sage, p. 193-226.
- TORRES, J. (ed.). *Estadística sobre els usos lingüístics a Catalunya 2003. Llengua i societat a inicis del segle XXI*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- VILA, F. X. (1996). *When Classes are Over. Language Choice and Language Contact in Bilingual Education in Catalonia*. Vrije Universiteit Brussel. [Tesi doctoral]
- WOOLARD, K. A. (1990). «Codeswitching as Practice and as Consciousness: Codeswitching and Comedy in Catalonia». *International Pragmatics Conference*. Barcelona.
- WOOLARD, K. A. (1983). *The Politics of Language and Ethnicity in Barcelona, Spain*. University of California, Berkeley. [Tesi doctoral]
- (2005). «Les ideologies lingüístiques: una visió general des de l'antropologia lingüística» (manuscrit 18-VIII-2005)